

תורת אמן

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת פסחים - פרק עשירי

הלכות קידוש והבדלה

סוגיה י: נוסח ההבדלה (1) -

סדר ברכות ההבדלה בחול וביום טוב

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה י: נוסח ההבדלה (1) - סדר ברכות ההבדלה בחול וביום טוב

*

רקע

נחלקו תנאים בסדר ברכות ההבדלה, ונחלקו האמוראים בסדר הברכות בהבדלה וקידוש הנאמרים יחד. כנראה שמחלוקות אלו נובעות מהבנות שונות במהות מצוות קידוש והבדלה ובמהות ברכות ההבדלה.

מקורות

- א. גמ' קב:-קג. "גופא יום טוב שחל להיות אחר השבת... כבית הלל ואליבא דר' יהודה"
- ב. רשב"ם על אתר
תוס' רי"ד ד"ה לוי אמר קני"ה
- ג. רמב"ם הל' שבת פכ"ט הל' כב, כד
- ד. שו"ע סי' רצו סע' א
סי' רצט סע' ד
סי' תעג סע' א

תוספות רי"ד מסכת פסחים קג.

לוי אמר קני"ה ורבנן אמ' קני"ה. מאי דקשיא לי במהדורא תנינא והא פלוגתא דב"ש וב"ה היא. ראיתי שרבינו שמואל זצוק"ל מחלק בין שבת דעלמא ליו"ט שחל להיות אחר השבת ואמר ולמה אינו רוצה לומר יין ברישא, לפי שאם כך אין היכר שמבדיל על היין הואיל ומרחיק הבדלה מברכת היין והרי עיקר הבדלה לא תיקנו אלא על היין אבל קידוש אפי' על הפת יכול לקדש כדלקמן, הילכך קידוש ברישא והדר יין והבדלה כדי לסמוך הבדלה על היין. ולא נהירא לי דכיון שעל כוס אחד הוא אומרן אע"פ שהקדים יין לקידוש כדינו מוכחא מילתא דהבדלה נמי על היין היא שהרי בכוס אחד הוא הכל ולמה עקרו דברי ב"ה.

הסבר הסוגיה

רב הונא בר יהודה איקלע לבי רבא, אייתו לקמייהו מאור ובשמים, בריך רבא
אבשמים ברישא והדר אמאור. [גמ' קג.]
גופא: יום טוב שחל להיות אחר השבת - רב אמר: יקנ"ה, ושמואל אמר: ינה"ק...
מאי הוי עלה? אביי אמר: יקזנ"ה, ורבא אמר: יקנה"ז, והילכתא כרבא. [גמ' קב:-קג.]

נחלקו בית הלל ובית שמאי בסדר הברכות של ברכת המזון והבדלה הנאמרות על כוס אחת. רבי מאיר סובר שלדעת בית שמאי מברך נר, מזון, בשמים והבדלה, ולדעת בית הלל

מברך נר, בשמים, מזון והבדלה. רבי יהודה סובר שלדעת בית שמאי מברכים מזון, מאור, בשמים והבדלה, ולדעת בית הלל מברכים מזון, בשמים, מאור והבדלה¹.

שיטת רבי יהודה ברורה, הבדלה כוללת בתוכה גם את ברכת הנר וגם את ברכת הבשמים, ולכן אין לברך את ברכת המזון באמצע ברכות ההבדלה, ומחלוקת בית שמאי ובית הלל היא בסדר ברכות ההבדלה בלבד. אבל שיטת רבי מאיר צריכה עיון, מדוע להפסיק בברכת המזון באמצע ברכות ההבדלה?

כדי לענות על שאלה זו נקדים שאלה נוספת. אנו מברכים בהבדלה ארבע ברכות - יין, בשמים, נר והבדלה. נר ובשמים אינם קשורים לברכת ההבדלה, בשמים מיועדים להשיב את הנפש [רמב"ם הל' שבת פכ"ט הכ"ט ושאר ראשונים, על פי הגמ' בביצה טז.], וברכת הנר היא ברכת שבח על האש שנבראה במוצאי שבת [פסחים נד.]. אם כך קשה, מדוע אנו מקדימים את ברכת היין לברכת הבשמים ולברכת הנר, האם אינן הפסק בין ברכת היין לבין ברכת ההבדלה?

ניתן לענות על שאלה זו בשתי דרכים, דרך אחת המאמצת את ההנחה שבשאלה, ודרך שנייה הדוחה אותה. ניתן לומר שאכן ברכות הנר והבשמים אינן קשורות להבדלה אך מצמידים אותן להבדלה כדי לומר את כל הברכות על הכוס וברכה אינה הפסק לחברתה. ניתן לומר שברכות הנר והבשמים קשורות להבדלה ומשלימות אותה. למדנו לעיל [עמ' 99 (עיין שם הע' 2)] שבהבדלה אנו מציינים את ההבדל בין השבת לבין ימות החול בשני תחומים: באיסור מלאכה ובמצות כבוד שבת ועונגה. בשתי הברכות הללו אנו מבטאים את שני התחומים האלה. ברכת הנר מדגישה שעד עכשיו היה הנר אסור ועכשיו הוא מותר, וברכת בשמים מדגישה את עונג השבת ואת דאבון הנפש על יציאתה. חכמים תיקנו לחבר את ברכת הנר וברכת הבשמים להבדלה כדי לחדד את ההבדל בין שבת לבין ימי המעשה.

לפי הבנה זו ניתן להבין את מחלוקת התנאים. רבי יהודה מאמץ את ההבנה שברכות הנר והבשמים הן חלק ממצות הבדלה, ולכן לדעתו מקדימים את ברכת המזון לכל ברכות ההבדלה. רבי מאיר מאמץ את ההבנה שברכות הנר והבשמים אינן חלק ממצות הבדלה, ולכן אין לו בעיה שברכת המזון תהיה באמצע ברכות ההבדלה².

ההבנות השונות בגדרי ברכת הנר וברכת הבשמים קשורות גם להסבר שיטות האמוראים בסדר הברכות של הבדלה וקידוש ביום טוב שחל במוצאי שבת. אולם עיקר המחלוקת נובעת מהבנות שונות במהות מצוות קידוש והבדלה בשבת וביום טוב.

¹ ברכת היין אינה מוזכרת, כנראה כיוון שהיא נתונה במחלוקת נוספת בין בית הלל לבין בית שמאי [ברכות נא: ולקמן קיד.]. נראה שלדעת בית שמאי ברכת היין אחרונה, ולפי בית הלל ברכת היין היא לאחר ברכת המזון, שהרי מפורש בתוס' [קב: ד"ה יקני"ה] שלא ניתן לברכה לפני ברכת המזון.

² עיין תלמידי רבינו יונה [ברכות לה: ד"ה מתני' ב"ש אומרים נר] המסבירים שסדר הברכות הוא על פי סדר ההתחייבות בהן. ניתן להציע הסבר בשיטת רבי מאיר, שלדעתו ברכת המזון מפרידה בין הברכות שאינן קשורות להבדלה לבין ברכת ההבדלה. בית שמאי סוברים שברכת הבשמים היא חלק מברכות הבדלה [שהרי היא משום אבדן הנשמה היתרה שהיתה בשבת] וברכת הנר אינה חלק מברכות ההבדלה [שהרי היא ברכת שבח על הנר שנברא במוצאי שבת], ובית הלל סוברים ששתי הברכות הללו אינן חלק מברכות ההבדלה.

לאמוראים שמונה שיטות לגבי סדר הברכות, שיטותיהם מבוססות על שלוש מחלוקות: א. סדר הקדימה בין ברכת הקידוש לבין ברכת ההבדלה. ב. מקום ברכת היין [אם בתחילה ככל קידוש והבדלה, או בין הקידוש להבדלה]. ג. מקום ברכת הנר [אם לפני ברכת ההבדלה ככל שבת, או בין הקידוש להבדלה או לפני הקידוש]. שלוש המחלוקות הללו נובעות בעיקר ממחלוקת בהבנת מהות מצוות קידוש והבדלה.

למדנו לעיל [עמ' 89] שהראשונים נחלקו אם מצות הבדלה היא חלק ממצוות קידוש או שאינה חלק ממצוות קידוש. הרמב"ם [הל' שבת פכ"ט ה"א] על פי הבנת המגיד משנה, סובר שהמצוה מהתורה לקדש את השבת בכניסתה וביציאתה, ולפיכך קידוש והבדלה הם שני רכיבים במצוה זו; הסמ"ג [עשין כט] סובר שהבדלה מהתורה אך יש לה מקור נפרד [יזכרת]; והארחות חיים [הל' הבדלה אות יח] סובר שהמצוה מהתורה לזכור בפה את יום השבת, הבדלה אינה חלק ממצוה זו וחיובה מדרבנן בלבד.

מחלוקת זו קשורה לסוגייתנו בכך שלדעת הרמב"ם מצות קידוש ומצות הבדלה שקולות זו לזו ואין סיבה להקדים אחת לחברתה, ואילו לדעת הארחות חיים מצות קידוש חשובה ממצות הבדלה ויש להקדימה. אולם אין די במחלוקת זו כדי להסביר את סוגייתנו מפני שהיא מסבירה את היחס בין מצות קידוש של שבת לבין מצות הבדלה של שבת, ואילו בסוגייתנו אנו עוסקים ביחס בין קידוש יום טוב לבין הבדלה של שבת. ניתן לומר שקידוש של שבת חשוב מהבדלה של שבת, אך הבדלה של שבת חשובה מקידוש של יום טוב.

מחלוקת נוספת החשובה לסוגייתנו היא מחלוקת ראשונים בהסבר הגמ' [קב:]: האומרת ש"הבדלה וקידוש חדא מילתא היא". רש"י [קב: ד"ה קידוש והבדלה] מפרש: "דתרוייהו משום קדושת יום טוב נינהו ובהבדלה עצמו הוא מזכיר קדושת יום טוב דהמבדיל בין קדש לקדש קא מברך". המאירי [קב: ד"ה למדת (מובא בסוגיה הקודמת עמ' 124)] כותב: "קדושה ואבדלתא חדא מילתא היא שהכל לקדושת שבת נתקן", ובמסכת כתובות [ז: ד"ה ובית חתנים] הוא כותב: "אע"פ שהקדוש בא בשביל יום טוב והבדלה בשביל שבת הואיל ויש לכבוד שבת וכבוד יום טוב שיכות זה בזה לענין אחד והוא קדושת שני הימים ואיסור מלאכה"³.

לדעת רש"י הבדלה של שבת וקידוש של יום טוב הם "חדא מילתא" מפני ששניהם מגדירים את קדושת יום טוב. לדעת המאירי בפסחים הבדלה של שבת וקידוש של יום טוב הם "חדא מילתא" מפני ששניהם יחד מאפיינים את הקדושה הייחודית של השבת. לדעת המאירי בכתובות הבדלה של שבת וקידוש של יום טוב הם שני דברים שונים, אך כיוון ששניהם עוסקים במקראי קודש יש ביניהם שייכות שבגללה שניהם נאמרים על כוס אחת.

ההבנות השונות ביחס בין קידוש לבין הבדלה בשבת, ההבנות השונות ביחס בין קידוש יום טוב להבדלה של שבת, וההבנות השונות ביחס בין ברכת הנר לברכת ההבדלה, מסבירות את שמונה השיטות של האמוראים.

³ הרשב"ם [קב: ד"ה קידוש והבדלה] מעתיק את לשון רש"י בשינוי אחד, שהוא כותב "ימים טובים" ברבים. ניתן להבין שהסברו זהה להסבר רש"י, אך ניתן להבין שהוא שינה ללשון רבים כדי לכלול גם את השבת, ולפי זה הסברו זהה להסבר המאירי בכתובות.

לגבי סמיכות הקידוש וההבדלה זה לזה, לדעת רש"י והמאירי בפסחים שהבדלה של שבת וקידוש של יום טוב הם ממש עניין אחד, ברור שיש להצמידם זה לזה, ואילו לשיטת המאירי בכתובות שהבדלה של שבת וקידוש של יום טוב הם עניינים שונים, נראה שיש להפריד ביניהם כדי שברכה אחת לא תאפיל על חברתה.

לגבי סדר הקדימות בין ברכת הקידוש לבין ברכת ההבדלה, ברור שקדושת השבת עולה על קדושת יום טוב, אך האם ברכת ההבדלה של שבת מקודשת מברכת הקידוש של יום טוב? התשובה לשאלה זו תלויה בהבנת מהות מצות הבדלה - אם מצות הבדלה היא חלק ממצות קידוש, שצריך לזכור את קדושת השבת בכניסת השבת וביציאתה, נראה שברכת ההבדלה של שבת מקודשת מברכת הקידוש של יום טוב, ויש להקדימה; אם מצות הבדלה אינה חלק ממצות קידוש, ניתן לומר שברכת הקידוש של יום טוב מקודשת מברכת הבדלה של שבת, ויש להקדימה.

נוסף לכך יש שתי סברות נוספות לסדר הקדימות בין קידוש לבין הבדלה. מחד גיסא, יש להקדים את ההבדלה לקידוש אף אם ברכת הקידוש מקודשת מברכת ההבדלה שהרי "מלך יוצא ואפרכוס נכנס, מלווין את המלך ואחר כך יוצאים לקראת אפרכוס" - חשיבות המלך גורמת להקדים גם את ליוויו ליציאה לקראת האפרכוס. מאידך גיסא, יש לאחר את ההבדלה לקידוש אף אם ברכת ההבדלה של שבת מקודשת מברכת הקידוש של יום טוב, מפני "דכי מבדיל ברישא מיחזי עליה קדושת שבת כמשאוי" [רש"י קג. ד"ה והלכתא כרבא]⁴.

נבאר כעת את שמונה השיטות המובאות בסוגיה.

רב אמר יקנ"ה: פותחים ביין כבכל קידוש והבדלה, מקדימים את הקידוש להבדלה מאחת הסיבות שהובאו לעיל, ומצמידים את הנר להבדלה כפי שעושים בכל הבדלה. שמואל אמר ינה"ק: כשיטת רב, אך מקדימים את ההבדלה לקידוש. רבה אמר יהנ"ק: כשיטת שמואל, אך הנר זו ממקומו לפני ברכת ההבדלה כדי להפסיק בין ההבדלה לקידוש.

לוי אמר קני"ה: שיטה זו היא המפתיעה ביותר מפני שגם היין וגם הנר אינם במקומם הרגיל. מסביר הרשב"ם [ד"ה קני"ה] שקידוש קודם להבדלה, אך יש להצמיד את היין להבדלה כדי להדגיש שהיין שייך להבדלה [הרשב"ם מפרש שההצמדה היא מפני שלא ניתן להבדיל ללא יין ואילו קידוש ניתן לעשות על הפת, ותוס' [ד"ה קני"ה] מפרשים שההצמדה היא כדי שלא יאמרו שהיין בא רק בשביל קידוש שהוא לכבוד יום טוב].

רבנן אמרי קינ"ה: כשיטת רב שקידוש קודם להבדלה, והבדלה כסדרה - יין, נר וברכת ההבדלה. יחודיות שיטה זו היא שהיין אינו במקומו אלא בין הקידוש לבין ההבדלה. ניתן להסביר שמקומו של היין הוא כדי להפסיק בין הקידוש לבין ההבדלה, אך מסתבר יותר

⁴ רש"י מביא הסבר זה על פסק ההלכה כרבא ולא על דברי רב בתחילת הסוגיה, אולי מפני שהוא סובר כרמב"ם שמצות הבדלה היא חלק ממצות קידוש, ולכן הוא חייב את הסברו לפסיקת ההלכה שקידוש יום טוב קודם להבדלה של שבת.

שמקומו של היין השתנה מפני שבמקומו הרגיל הקידוש מהווה הפסק בין ברכת היין לברכת ההבדלה, וכשברכת היין באמצע אין הפסק לא לקידוש שלפניה ולא להבדלה שאחריה. מר בריה דרבנא אמר נקי"ה: כשיטת רבנן שברכת היין היא בין ברכת הקידוש לבין ברכת ההבדלה, אך הנר הוקדם לברכת הקידוש. מר בריה דרבנא סובר שברכת הנר אינה חלק מההבדלה אך אומרים אותה בדרך כלל לאחר ברכת היין כדי שגם ברכה זו תהיה על הכוס. ברכה זו אינה מהווה הפסק בין ברכת היין לברכת ההבדלה, אך היא מהווה הפסק בין ברכת היין לקידוש, ולכן אין ברירה אלא להקדימה לקידוש [הסבר זה שונה מהסבר הרשב"ם (ד"ה נקי"ה)]. מרתא אמר משמיה דר' יהושע ניה"ק: כשיטת מר בריה דרבנא שברכת הנר אינה קשורה להבדלה והיא מהווה הפסק בין ברכת היין לקידוש, ולכן יש להקדימה לפני ברכת היין. לגבי סדר הברכות של קידוש והבדלה, סובר כשמואל שהבדלה קודמת לקידוש. רבי יוסי שאמר משום רבי יהושע בן חנניה ניה"ק: סובר שר צמוד לברכת ההבדלה, וברכת היין בין הקידוש לבין ההבדלה, וכשמואל שהבדלה קודמת לקידוש.

אביי ורבא סוברים כשיטת רב שסדר הברכות הוא יקנ"ה, ונחלקו במיקום ברכת שהחיינו. אביי סובר ש"שהחיינו" צמודה לקידוש, שהרי היא ברכת המועד כמותו, ואילו רבא סובר ש"שהחיינו" אינה קשורה לקידוש, ולכן מקומה בסוף לאחר ברכת ההבדלה.

לסיום, התייחסות קצרה לברכת בשמים. במוצאי שבת מברכים ברכת בשמים, ומסביר הרמב"ם [הל' שבת פכ"ט הכ"ט] על פי הגמ' בביצה [טז]. ש"הנפש דואבת ליציאת השבת משמחין אותה ומיישבין אותה בריח טוב". בסוגייתנו אין התייחסות לברכה זו, ומשמע שבמוצאי שבת שביום טוב אין מברכים אותה. תוס' רי"ד [ד"ה אמר רב יקנ"ה] מדייק משיטת "איכא מרבנותא" שמביא הרי"ף בברכות [לח:], שלדעתם יש ברכת בשמים גם במוצאי שבת שביום טוב. התוס' רי"ד עצמו ורוב הראשונים חולקים על דעה זו וסוברים שאין מברכים על בשמים במוצאי שבת שביום טוב. הם מסבירים דין זה בדרכים שונות. הרשב"ם [קב: ד"ה ושמואל אמר יקנ"ה] מפרש שגם ביום טוב יש נשמה יתירה ולכן אין כאן איבוד נשמה ואין צריכים לבשמים. תוס' [ד"ה רב] מקשים שאם יש ביום טוב נשמה יתירה מדוע אין מברכים על בשמים במוצאי יום טוב, ולכן הם מפרשים שרק בשבת יש נשמה יתירה אך שמחת יום טוב מיישבת את הנפש ואין צורך בבשמים. הר"ן [כ: סוד"ה רב] מפרש שהבשמים מיועדים להנחת הנפש היוצאת ממנוחה שלמה לעמל גדול. ביום טוב אין מנוחה שלמה ואין עמל גדול, ולכן ביציאה משבת אליו או ביציאה ממנו לימות החול אין צורך להניח את הנפש.

סיכום

מחלוקת התנאים לגבי סדר ברכות ההבדלה יכולה לנבוע ממחלוקת בהבנת מהות ברכת הנר וברכת הבשמים, אם הן ברכות שבח שניתקנו בסמיכות להבדלה או שהן חלק מברכות ההבדלה.

מחלוקת האמוראים לגבי סדר הברכות בקידוש והבדלה הנאמרים יחד יכולה לנבוע ממחלוקת בהבנת מהות מצוות קידוש והבדלה וממהות ברכת הנר.

הלכה

השו"ע [סי' רצו סע' א, סי' רצט סע' ד, סי' תעג סע' א] פוסק כפי שמפורש בגמ', שסדר הברכות בהבדלה הוא יין, בשמים, נר והבדלה; וסדר הברכות למברך ברכת המזון והבדלה על כוס אחת הוא: ברכת המזון, יין, בשמים, נר והבדלה. סדר הברכות בהבדלה וקידוש הנאמרים יחד הוא יקנה"ז: יין, קידוש, נר, הבדלה וזמן.